

Norden som idé og praksis

Den danske Foreningen Nordens rolle som politisk-ideologisk pressionsgruppe 1940-60

Af Lars Hovbakke Sørensen

Mens der foreligger historiske undersøgelser af både den norske og den svenske Foreningen Norden, er der ikke tidligere foretaget nogen selvstændig analyse af den rolle, som den danske Foreningen Norden spillede i bestræbelserne for et øget nordisk samarbejde i 1940'erne og 1950'erne. Selv om der på dette tidspunkt var bred politisk enighed i Danmark om, at man skulle udbygge det nordiske samarbejde, var der store forskelle på de politiske partiers tilgange til den nordiske sag. I den sammenhæng kom Foreningen Norden til at fungere som et uofficielt politisk mødested, hvor fremtrædende politikere kunne diskutere på tværs af de partipolitiske skillelinier. Cand.phil. Lars Hovbakke Sørensen analyserer her debatten i den danske Foreningen Norden og foreningens funktion i forhold til det officielle politiske system.

Indledning

I 1940'erne og 1950'erne blev der taget en lang række politiske initiativer til en udvidelse af det nordiske samarbejde. I samme periode sad der adskillige fremtrædende politikere i den danske Foreningen Nordens ledelse. Blandt andet var alle de danske statsministre fra årene 1945-60 på ét eller andet tidspunkt i dette tidsrum medlemmer af Foreningen Nordens hovedstyrelse, som var det organ, der fastlagde foreningens politik i praksis.¹ Det samme gjaldt en række andre ministre og forskellige ledende folketingspolitikere.²

-
1. Referater af møder i Foreningen Nordens hovedstyrelse i perioden 1940-1960 i Rigsarkivet, Foreningen Nordens arkiv, privatarkiv nr. 10.365 (herefter: FNA), pk. I,5, I,6, I,7, I,8, I,9, II,9, II,10, II,11, II,14, II,15; Båndinterview med direktør for Foreningen Norden 1962-74 Ole Harkjær og generalsekretær for Foreningen Norden siden 1985 Peter Jon Larsen, 3. december 1993 (herefter: Interview 1); Båndinterview med generalsekretær i Nordisk Råd siden 1984 Henrik Hagemann, 12. september 1994 (herefter: Interview 2).
 2. Fortegnelser over medlemmerne af Foreningen Nordens hovedstyrelse i Foreningen Nordens medlemsblad *Norden*, december 1941, s. 6, september 1942, s. 11, juni 1943, s. 6 og 16, februar 1944, s. 16, juni 1944, s. 13, november 1945, s. 17, august 1949, s. 4 og 8, juni 1950, s. 8, september 1953, s. 2.

Et andet interessant træk ved Foreningen Norden i 1940'erne og 1950'erne er, at de politikere, der sad i hovedstyrelsen i denne periode, kom fra vidt forskellige politiske partier. Hovedstyrelsen indeholdt således personer fra alle »de fire gamle partier«. ³ Dette afspejler den store interesse, der i disse år fandtes blandt danske politikere fra alle dele af det politiske spektrum for en udvidelse af det nordiske samarbejde. ⁴

Den danske Foreningen Norden adskilte sig på flere måder fra foreningerne Norden i Norge og Sverige. I Norge var det ikke i nær så stor udstrækning som i Danmark højtstående politikere, der var de ledende personer inden for foreningen. I den norske forening var det i højere grad personer med tilknytning til kulturlivet, der udgjorde ledelsen. I den svenske forenings ledelse var der forholdsvis flere politikere end i den norske forenings ledelse, men forholdsvis færre end i den danske forenings ledelse. ⁵

Den nævnte forskel mellem den danske og den norske Foreningen Norden er symptomatisk for den forskel, der var med hensyn til graden af interesse for det nordiske samarbejde i de politiske kredse i Danmark og i Norge. I Danmark havde det nordiske politiske og økonomiske samarbejde en meget højere prioritet end i Norge, hvor interessen for det nordiske samarbejde i højere grad begrænsede sig til en interesse for et kulturelt samarbejde.

Forskellen mellem Norge og Danmark med hensyn til prioriteringen af det nordiske samarbejde afspejler sig også i valget af formand for Foreningen Norden. I hele perioden 1939-64 var formandsposten i den danske Foreningen Norden besat med fremtrædende personer fra finansverdenen og det politiske liv. For den norske Foreningen Nordens vedkommende var det derimod forlagsdirektører, der bestred formandshvervet i 16 af de nævnte 25 år. ⁶

Også med hensyn til medlemstallets udvikling i 1940'erne og 1950'erne adskilte den danske Foreningen Norden sig markant fra foreningerne Norden i Norge og Sverige. I 1940 havde foreningerne Norden i alle de nordiske lande hver for sig under 5.000 medlemmer. I den danske Foreningen Norden steg medlemstallet i løbet af besættelsesårene eksplo-

3. Se note 2.

4. Kun Kommunisterne og Danmarks Retsforbund var ikke repræsenteret i Foreningen Nordens hovedstyrelse.

5. Lister over deltagerne i foreningernes fælles delegeretmøder i perioden 1940-60 i FNA pk. I,9, I,10, II,7, II,8.

6. Jan A. Andersson: *Idé & Verklighet. Föreningarna Norden genom 70 år*, Stockholm 1991, s. 105 og 106.

sivt, således at det i 1945 var nået op på lidt over 30.000.⁷ Stigningen fortsatte i de følgende år, og i 1960 havde foreningen ca. 65.000 medlemmer. Først i begyndelsen af 1960'erne indledtes en periode med medlemstilbagegang.⁸ Den norske og den svenske Foreningen Norden oplevede ikke den samme eksplosionsagtige vækst. I 1945 var den svenske forening kommet op på ca. 15.000, mens den norske havde under 10.000. I 1960 lå den svenske forening stadig på andenpladsen med ca. 30.000 medlemmer. Den norske forening havde da knap 15.000.⁹

Den danske Foreningen Norden havde altså i perioden 1940-60 en meget større tilslutning end foreningerne Norden i de øvrige nordiske lande, også relativt set.¹⁰ Selv om Foreningen Nordens medlemstal ikke er et fuldkomment mål for befolkningens tilslutning til den nordiske idé, må den meget store forskel mellem den danske forenings og de øvrige foreningers medlemstal betragtes som et symptom på en større interesse i den danske befolkning end i de øvrige nordiske landes befolkninger for et øget nordisk samarbejde.

I denne artikel vil der blive givet en vurdering af, hvilken rolle Foreningen Norden spillede i forbindelse med udviklingen af det nordiske samarbejde, og af, hvilken funktion foreningen havde i forhold til »det officielle politiske system«. Samtidig vil der blive gjort rede for foreningens idégrundlag i perioden 1940-60, og hvorledes dette afspejlede vidt forskellige tilgange til det nordiske samarbejde. Hovedvægten vil her blive lagt på tre punkter. For det første konflikten mellem en sikkerhedspolitisk og en kulturel/økonomisk nordisme 1940-45. For det andet opgivelsen af idéen om et Nordens Forenede Stater i 1945. Og for det tredje diskussionen om nordisk samarbejde i forhold til europæisk samarbejde 1956-60.

Foreningen Nordens politiske funktion

Foreningen Nordens rolle i forbindelse med udviklingen af det nordiske samarbejde var ikke den samme i hele perioden 1940-60. I de sidste år af 1950'erne skete der en fundamental ændring af den måde, hvorpå Fore-

7. I tallet for den danske Foreningen Norden er ikke medregnet de 10.000 nye medlemmer, som kom til i efteråret 1945 ved sammenslutningen med foreningen Det Frie Nord.

8. Andersson 1991, s. 111.

9. Andersson 1991, s. 111.

10. Befolkningstal for de nordiske lande i *Statistisk Årbog*, årg. 1942-62, København 1942-62.

ningen Norden fungerede i forhold til de ledende politikere. Denne ændring havde sammenhæng med den revurdering, som den danske regering på dette tidspunkt foretog af sin nordpolitik.

I begyndelsen og midten af 1950'erne havde regeringens og Socialdemokratiets ledelse været meget nordistisk indstillet. Henimod 1960 begyndte ledelsen imidlertid at prioritere bredere europæisk samarbejde højere end nordisk samarbejde.¹¹ I 1961, da Storbritannien søgte om optagelse i EF, fulgte den danske regering straks efter med sin ansøgning.

I hele perioden siden befrielsen i 1945 havde Foreningen Norden som regel haft de ledende regeringsmedlemmers opbakning til sine idéer om nordisk samarbejde; men dette forhold ændrede sig, da trekantregeringens topfolk henimod 1960 begyndte at interessere sig for at knytte Danmark til »De Seks« i stedet for at satse på et nordisk økonomisk samarbejde. Ganske vist foretrak store dele af Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre samt Retsforbundet stadig det nordiske samarbejde; men de ledende regeringsmedlemmers støtte til det nordiske projekt var dalet betydeligt.

Foreningen Norden varetog tre forskellige funktioner i forbindelse med udviklingen af det nordiske samarbejde:¹² 1) Foreningen fungerede som en pressionsgruppe, der forsøgte at påvirke politikerne og myndighederne. 2) Forskellige politikere brugte foreningen som et instrument til at fremme deres egne nordistiske synspunkter. 3) Forskellige politikere brugte foreningen som et »miniparlament«, hvor de afprøvede, hvor bred en politisk opbakning deres idéer om nordisk samarbejde ville kunne få i folketing og regering.

I perioden fra 1945 til ca. 1960 havde funktion nr. 2 og nr. 3 meget stor betydning ved siden af funktion nr. 1. Fra ca. 1960, da de ledende politikere ikke længere var særligt nordistisk indstillede, var det næsten udelukkende funktion nr. 1, der havde betydning.

I årene 1945-60, hvor stort set alle de ledende danske politikere var me-

11. Denne udvikling er der nærmere redegjort for i Vibeke Sørensen: »Fra Marshall-plan til de store markedsdannelser 1945-59«, i Tom Swienty (ed.): *Danmark i Europa 1945-93*, København 1994, s. 9-91 samt Thorsten Borring Olesen og Johny Laursen: »Det europæiske markedsskisma 1960-72«, i samme værk, s. 93-160.

12. Det følgende bygger på studier af en række breve, protokoller og referater i Rigsarkivet, Udenrigsministeriets Arkiv, 73.c.100.a., »Nordisk økonomisk ministerråd og samarbejde«; Rigsarkivet, Undervisningsministeriets Arkiv, 1. dep., 3. kt., journal nr. 1060/58; Rigsarkivet, C.V. Bramsnæs' Arkiv, privatarkiv nr. 5203; Rigsarkivet, Jørgen Jørgensens Arkiv, privatarkiv nr. 5737; Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Hans Hedtofts Arkiv; samt FNA.

En række fremtrædende politikere, navnlig fra Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre, anvendte i 1940'erne og 1950'erne Foreningen Norden som en løftestang for gennemførelsen af deres nordenpolitik. På dette billede fra 1951 ses Hans Hedtoft flankeret af de radikale ledere Jørgen Jørgensen og Bertel Dahlgaard. Manden yderst til højre er senere statsminister H.C. Hansen. (Foto: Polfoto).

get nordistisk indstillede, blev Foreningen Norden i høj grad brugt af disse politikere som instrument til at fremme deres ideer om nordisk samarbejde. Vidnesbyrd herom findes i en række breve og protokoller i de ministerielle arkiver og i Foreningen Nordens arkiv. Heraf fremgår det, at Foreningen Norden ofte rettede anmodninger til forskellige ministerier og offentlige institutioner om at styrke det nordiske samarbejde i forbindelse med forskellige konkrete sager. Det fremgår endvidere, at de personer, der modtog henvendelserne i deres egenskab af repræsentanter for de offentlige institutioner og myndigheder, i mange tilfælde selv havde været med til at udforme henvendelserne i deres egenskab af medlemmer af Foreningen Nordens hovedstyrelse eller andre af Foreningen Nordens organer. Det var navnlig radikale og socialdemokratiske politikere, der benyttede Foreningen Norden som instrument til at fremme deres idéer om det nordiske samarbejde. Det gjaldt f.eks. Jørgen Jørgensen, K. Helveg Petersen

og Hans Hedtoft. På dette tidspunkt var der også et tæt samarbejde mellem Foreningen Nordens direktør Frantz Wendt¹³ og forskellige ledende politikere. Det var et samarbejde, der i en af sine mest vidtgående former bestod i, at Wendt fungerede som rådgiver i nordiske spørgsmål for de pågældende politikere, og at han i flere tilfælde ligefrem skrev deres taler eller dele heraf. Et sådant samarbejde havde Wendt blandt andet med Hans Hedtoft og Jørgen Jørgensen.¹⁴

Foreningen Norden og det nordiske samarbejde 1919-39

Foreningerne Norden i Sverige, Norge og Danmark blev stiftet henholdsvis den 1. marts, den 12. april og den 15. april 1919 efter en koordineret indsats fra en række fremtrædende politikere, kulturfolk, erhvervsfolk og akademikere i de tre lande.¹⁵ I begyndelsen beskæftigede foreningerne Norden sig først og fremmest med nordisk samarbejde på frivillig, privat basis. I mellemkrigstiden tog foreningerne en række initiativer til at fremme de kulturelle, folkelige og erhvervsmæssige forbindelser i Norden. Som eksempler kan nævnes afholdelse af kurser for nordiske studenter og lærere, udveksling af skoleelever og gymnasiaster, afholdelse af en »Nordens Dag« i 1936, systematisk granskning af nordiske lærebøger i historie blandt andet med henblik på at fjerne fagligt ubegrundede negative omtaler af de andre nordiske folk samt arrangering af rejser til de andre nordiske lande.

I 1930'erne begyndte foreningerne Norden også at beskæftige sig med

13. Wendt var direktør 1943-53. Efter at han i 1953 var blevet generalsekretær i Nordisk Råd, fortsatte han med at være aktiv i Foreningen Nordens ledelse, blandt andet som medlem af hovedstyrelsen.

14. Brev fra Hans Hedtoft til Frantz Wendt 1. august 1951; Brev fra Frantz Wendt til Hans Hedtoft 14. juni 1951; Brev fra Hans Hedtoft til Frantz Wendt 18. juni 1951; alle i Hans Hedtofts Arkiv, læg: »Nordisk Samarbejde«.

Brev fra Frantz Wendt til Jørgen Jørgensen 2. november 1955; Foredragsmanuskript forfattet af Wendt; Jørgen Jørgensens manuskript til tale i Sakskøbing på »Nordens Dag« 30. oktober 1956; Optegnelser fra Jørgen Jørgensen, sendt til Foreningen Norden; alt i Jørgen Jørgensens Arkiv, pk. 38, læg: »Nordiske Forhold. Det nordiske spørgsmål«.

15. Af fremstillinger af det nordiske samarbejdes og de nordiske Foreningers historie se Svein Olav Hansen: *Drømmen om Norden. Den norske Foreningen Norden og det nordiske samarbeidet 1919-1994*, Oslo 1994; Svein Olav Hansen: »Foreningene Norden 1919-94 – ambisjoner og virkelighet«, *Den jyske Historiker*, nr. 69-70, 1994, s. 114-131; Jan A. Andersson: *Idé & Verklighet. Föreningarna Norden genom 70 år*, Stockholm 1991; Jan A. Andersson: *Nordiskt samarbete: Aktörer, idéer och organisering 1919-1953*, Lund 1994. Hele dette afsnit bygger, hvor intet andet er anført, på Andersson 1991, s. 17-42 og Hansen 1994, s. 15-102.

nordisk samarbejde på »statsligt niveau«. Dette skete i forbindelse med disse års officielle politiske bestræbelser for at udvide det økonomiske samarbejde mellem de nordiske lande. I 1930-31 underskrev de nordiske lande og Beneluxlandene Oslokonventionen, hvorved de forpligtede sig til at arbejde for at afskaffe den indbyrdes told. Samtidig blev der penge, der allerede i 1928 var blevet bevilget til formålet af A.P. Møller, sat undersøgelser i gang af mulighederne for en nordisk toldunion. Foreningerne Norden var ikke formelt involveret i undersøgelserne; men reelt havde de forbindelse med de personer, der deltog. Først i 1934 blev alle foreningerne Norden enige om at gå ind for et økonomisk samarbejde på statsligt niveau. Dette sene tidspunkt afspejler, at der i mange kredse, navnlig i Norge, var en behersket tilslutning til projektet. Dette viste sig også ved, at politikerne i resten af 1930'erne ikke tog initiativ til at gøre noget alvorligt ved sagen. I 1939 satte udbruddet af 2. Verdenskrig en foreløbig stopper for alle drøftelserne.

Foreningerne Norden blandede sig i øvrigt ikke i den diskussion, som flere gange i løbet af 1930'erne blev ført fra officielt politisk hold om etablering af et forsvarspolitisk samarbejde mellem de nordiske lande.¹⁶ Diskussionen i disse år førte aldrig til, at man indledte egentlige forhandlinger mellem landene om et sådant samarbejde.

Foreningen Det Frie Nord

I 1939 blev der dannet en ny nordistisk forening i Danmark: Det Frie Nord. Foreningen Norden og Det Frie Nord repræsenterede to vidt forskellige tilgange til det nordiske samarbejde, og i de første år af Danmarks besættelse stod de i et skarpt modsætningsforhold til hinanden. Henimod krigens slutning begyndte de to foreninger imidlertid at nærme sig hinanden, og i efteråret 1945 blev de sluttet sammen til én forening med navnet Foreningen Norden.

Umiddelbart inden foreningernes sammenslutning havde Foreningen Norden ca. 33.000 medlemmer. Det Frie Nord havde på dette tidspunkt ca. 18.000 medlemmer, hvoraf 10.000 gik med over i Foreningen Norden ved sammenslutningen.¹⁷ Disse medlemstal er et tydeligt vidnesbyrd om,

16. 1930'ernes diskussion om et forsvarspolitisk samarbejde er behandlet i Sven G. Holtsmark og Tom Kristiansen: *En nordisk illusion*, (Forsvarsstudier 6), Oslo 1991.

17. FNA pk. 1,6, læg: »Styrelsen 1945-46«, »Materiale til styrelsesmødet 14. december 1945«, s. 1.

at Det Frie Nord i tiden inden sammenslutningen var en væsentlig potentiel magtfaktor i kampen for den nordiske sag.

Det var journalisten Karl Bøgholm, der var hoveddrivkraften bag dannelsen af Det Frie Nord i 1939.¹⁸ Bøgholm var aktiv inden for Det Konservative Folkeparti, og en stor del af de personer, der blev ledende inden for foreningen, nærede ligeledes konservative anskuelser. Dette gjaldt også generalløjtnant Erik With, som 1940-45 var foreningens formand.¹⁹ Bøgholm fungerede som hovedredaktør af medlemsbladet »Det Frie Nord«, fra dette begyndte at udkomme i 1941 og indtil 1943.²⁰ With og Bøgholm var i høj grad de toneangivende personer inden for foreningen, og det var først og fremmest disse to, der formulerede foreningens ideologiske og politiske synspunkter.²¹

Det Frie Nord var dannet som en reaktion mod Tysklands ekspansionspolitik i Europa. Foreningen var således stærkt antitysk i sit væsen. Men Det Frie Nord var tillige meget kritisk over for den udenrigs- og forsvarspolitik, som den socialdemokratisk-radikale regering havde ført i årene inden besættelsen. Det Frie Nord mente, at det var kombinationen af Danmarks isolerede neutralitet og en manglende vilje hos regeringen til at styrke og anvende forsvaret, der havde ført til situationen den 9. april 1940, hvor Danmark var blevet besat uden kamp.

Det Frie Nord betragtede et nordisk forsvarsforbund og et tæt udenrigspolitisk samarbejde mellem de nordiske lande som de vigtigste opgaver for nordisk samarbejde efter krigen, og foreningens ledende personer fremførte ofte målsætningen »aldrig mere en 9. april« som argument for, at et nordisk forsvarsforbund og et udenrigspolitisk samarbejde skulle etableres.²²

18. FNA pk. II.39, læg: »Det Frie Nord 1943-45«, brev fra Karl Bøgholm til direktør Chr. H. Olesen 14. december 1939, breve fra Chr. H. Olesen til oberstløjtnant Helge Bruhn 16. december 1939 og 18. december 1939.

19. *Kraks Blå Bog* 1950, s. 235-236 og s. 1454-1455. Det Frie Nords forretningsudvalg, der tog sig af foreningens daglige styrelse, bestod i 1941 og 1942 af følgende personer: generalløjtnant Erik With (foreningens formand), grosserer E. Trock-Jansen, overretssagfører Knud Dahl, cand.jur. J. Bent Wellejus, grosserer W. Røper-Petersen og redaktør Karl Bøgholm. De to sidstnævnte havde gennem mange år været aktive inden for Det Konservative Folkeparti. Den unge Wellejus havde været både formand for Konservative Gymnasiaster og næstformand for Konservative Studenter. Withs konservative indstilling fremgår af mange sammenhænge, f.eks. fødselsdagsinterviewet i *Nationaltidende* 19. november 1944.

20. *Kraks Blå Bog* 1950, s. 236.

21. Forskellige numre af *Det Frie Nord* 1941-1945.

22. Se f.eks. Erik Withs tale ved møde arrangeret af Det Frie Nord i København 19. november 1941, refereret i *Det Frie Nord* 1941, nr. 3, s. 1 og s. 12-14 og Karl Bøgholms lederartikel i *Det Frie Nord* 1942, nr. 1, s. 3.

Generalløjtnant Withs kritik af Danmarks udenrigspolitik op til den 9. april fik ofte karakter af en skarp kritik af Det Radikale Venstre og navnlig af udenrigsminister P. Munch. With talte blandt andet om »... den Munch'ske Politik, der som en Lygtemand førte Danmark ind i 9. Aprils forsmædelige Katastrofe...«. Han understregede gang på gang, hvordan det var »de radikale forsvarsnihilister«, som var skyld i, at det danske forsvar havde været alt for svagt i årene op til 1940. Tillige sammenkædede han det faktum, at der ikke var blevet etableret et nordisk forsvarsforbund inden krigen, med tilstedeværelsen af den radikale »ånd« i 1930'ernes Danmark. Withs opfattelse var, at først når den radikale ånd i Danmark var blevet erstattet af en ægte og folkelig forsvarsvilje, var der en mulighed for, at Danmark efter krigen på længere sigt ville kunne bevare sin selvstændighed.²³

With betragtede et nordisk forsvarsforbund som den bedste fremtidige sikkerhedsgaranti for Danmark. Et stærkt rustet, neutralt Danmark ville være den næstbedste løsning, mens et svagt rustet, neutralt Danmark, som i 1930'erne, ville være den værst tænkelige mulighed. Gennemførelsen af såvel den bedste som den næstbedste sikkerhedspolitiske løsningsmodel ville således være betinget af, at den radikale ånd blev erstattet af forsvarsvilje.

De ledende personer inden for Det Frie Nord talte for, at udvidelsen af det nordiske samarbejde burde begynde med etableringen af et forsvarsforbund og et udenrigspolitisk samarbejde. Men de mente også, at oprettelsen af et forsvarsforbund og et udenrigspolitisk samarbejde ville nødvendiggøre, at en række andre samarbejdsområder blev oprettet. With, Bøgholm og de andre ledende personer inden for Det Frie Nord synes nærmest, for nu at bruge et begreb fra forskningen i efterkrigstidens vest-europæiske integration, at have forestillet sig en funktionel »spill-over«-effekt fra forsvarsforbundet og det udenrigspolitiske samarbejde til et samarbejde inden for alle andre områder.²⁴

Idéen om en funktionel spill-over-effekt inden for det nordiske samarbejde udkrystalliserede sig efterhånden i en idé om en egentlig nordisk statsdannelse: Nordens Forenede Stater. Denne idé tog sin form hos de ledende personer i Det Frie Nord i løbet af perioden fra de sidste måneder af

23. *Det Frie Nord* 1942, nr. 2, s. 1 og s. 4-6.

24. Se f.eks. *Det Frie Nord* 1941, nr. 3, s. 12-14 og 1942, nr. 1, s. 3. Ingen af de personer, om hvis idéer begrebet »funktionel spill-over« vil blive anvendt i denne artikel, anvendte selv dette begreb. Det stammer fra den neofunktionalistiske skoles forskning i efterkrigstidens europæiske integration. Se i øvrigt Stephen George: *Politics and Policy in the European Community*, 2. ed., New York 1991, s. 20-26.

1941 til maj 1942.²⁵ I maj 1942 gjorde Det Frie Nords landsråd idéen om Nordens Forenede Stater til foreningens officielle politik. Man vedtog en resolution, hvori der blandt andet stod: »... Foreningens Stræben sigter mod en nordisk Folke- og Forsvarsunion – Nordens forenede Stater – der ud i Fremtiden afgørende vil forøge Muligheden for at holde Nordens Lande uden for Krig. Denne nordiske Samgang har som Forudsætning fælles nordisk Udenrigspolitik, fælles nordisk Forsvar og i Ly heraf en videre fælles nordisk Udvikling paa de politiske, økonomiske og sociale Omraader...«.²⁶

Den sidste del af formuleringen er taget næsten ordret fra en tale, som generalløjtnant With holdt på et møde i København den 19. november 1941.²⁷ Kontinuiteten i idéudviklingen fra efteråret 1941 til foråret 1942 fremstår således særdeles tydeligt.

I de første numre af medlemsbladet, der udkom, efter at landsrådet havde erklæret sig som tilhænger af Nordens Forenede Stater, skrev With og Bøgholm en række artikler om, hvorfor og hvordan de kunne tænke sig, at idéen blev realiseret.²⁸ Man forestillede sig Nordens Forenede Stater som en forbundsstat med en fælles nordisk rigsdag, ud fra hvis flertal der skulle dannes en nordisk regering. Bøgholm foreslog desuden, at et rigsråd, hvor de nordiske landes statschefer skiftedes til at præsidere, blev sat i spidsen for den nye nordiske stat.

Det var tydeligvis også ønsket om »aldrig mere en 9. april«, der var drivkraften bag idéen om et Nordens Forenede Stater. Dette fremgår af en lang række af de artikler, hvor With og Bøgholm omtalte statsdannelse-idéen.

Foreningen Norden og Det Frie Nord 1939-45

I årene 1939-41 var det meget sjældent, at et politisk samarbejde var på dagsordenen, når man inden for Foreningen Norden diskuterede nordisk samarbejde. I foreningens ledende organer beskæftigede man sig på dette tidspunkt først og fremmest med emner inden for kulturelt og privat nordisk samarbejde (dvs. samarbejde på ikke-statsligt niveau) samt med at diskutere, hvordan man kunne styrke foreningens karakter af at være en folkebe-

25. Se f.eks. *Det Frie Nord* 1941, nr. 3, s. 3.

26. *Det Frie Nord* 1942, nr. 6, s. 6.

27. Se note 24.

28. Se f.eks. *Det Frie Nord* 1942, nr. 6, s. 1 og 7-9 og 1942, nr. 6a, s. 8-10.

vægelse. Desuden brugte man mange kræfter på at organisere forskellige former for hjælp til det krigshærgede Finland og til det besatte Norge.²⁹

Foreningen Norden ønskede, at det nordiske kulturelle samarbejde fortsat skulle have den højeste prioritet, og at det politiske samarbejde først skulle komme i anden række. Og i hvert fald var man ikke interesseret i, at det politiske samarbejde skulle tage sit udgangspunkt i forsvars- og udenrigspolitikken. Man så hellere, at de økonomiske forhold blev samarbejdets første genstandsområde.³⁰ Det er på denne baggrund, man må forstå det meget anspændte forhold mellem Det Frie Nord og Foreningen Norden i de første år af besættelsen.

Foreningen Nordens styrelse betragtede Det Frie Nords virksomhed som et så alvorligt problem, at man besluttede at henvende sig til Det Frie Nords ledelse for at få skabt klare linier.³¹ I efteråret 1941 mødtes Foreningen Nordens formand C.V. Bramsnæs og næstformand H. Stein, der var chefredaktør for *Børsen* og konservativt medlem af Landstinget, med formanden for Det Frie Nord, generalløjtnant Erik With. Mødet førte imidlertid ikke til nogen nærmere forståelse mellem de to foreninger. Holdningsmæssigt stod foreningerne langt fra hinanden, og man havde på mødet ikke indgået nogen aftaler om at samarbejde, endsige om at mindske den indbyrdes konkurrence.³²

For at forstå Det Frie Nords og Foreningen Nordens forskellige holdninger til det nordiske, politiske samarbejde er det vigtigt at være opmærksom på den store forskel, der var mellem de to foreningers ledende personers partipolitiske orientering.

Hvis man betragter sammensætningen af Foreningen Nordens hovedstyrelse i sidste del af 1942 – hvilket var det tidspunkt hvor man internt i Foreningen Norden begyndte en debat, der snart skulle føre til en idé-mæssig nyorientering væk fra den rent »kulturelle linje« – viser det sig, at ti af de i alt 22 medlemmer af hovedstyrelsen var eller havde været politisk aktive.³³

29. FNA pk. II,14, læg: »Styrelsen 1939-40«, referater af forretningsudvalgs- og styrelsesmøder 1939-40; pk. II,15, læg: »Foreningen Nordens Styrelsesmøder 1941-47«, referater af forretningsudvalgs- og styrelsesmøder 1941.

30. Dette synspunkt fremgår af en lang række artikler, forfattet af forskellige af foreningens hovedstyrelses medlemmer, i *Norden* årg. 1941.

31. FNA pk. II,15, læg: »Foreningen Nordens Styrelsesmøder 1941-47«, referat af styrelsesmøde 21. august 1941, s. 3.

32. *Ibid.*, referat af styrelsesmøde 12. december 1941, s. 3.

33. Fortegnelse over styrelsens medlemmer i *Norden*, nr. 4, september 1942, s. 11. De enkelte personers partitilhørsforhold kendes fra omtalerne i *Kraks Blå Bog*, årg. 1944-46, 1950 og 1960. For en af personernes vedkommende (hofjægermester Chr. Lüttichau) er partitilhørsforholdet oplyst mig af Ole Harkjær i en telefonsamtale i december 1994.

Disse ti styrelsesmedlemmers partitilhørsforhold kan derfor fastslås med sikkerhed. Af de ti var fem socialdemokrater, to radikale, to konservative og én venstremand.³⁴ Foreningen Nordens ledelse var altså ikke, som Det Frie Nordts ledelse, domineret af konservative. Styrelsen indeholdt repræsentanter fra alle de fire gamle partier, og halvdelen af de styrelsesmedlemmer, hvis politiske tilhørsforhold med sikkerhed kan fastslås, var socialdemokrater. De socialdemokratisk-radikale kræfter stod forholdsvis stærkt inden for foreningens ledelse. I alt syv af de ti styrelsesmedlemmer, som var partipolitisk aktive, var socialdemokrater eller radikale.

Dette er meget interessant, da det netop var den socialdemokratisk-radikale regerings udenrigs- og forsvarspolitik i årene inden besættelsen, som Det Frie Nordts formand altid kritiserede så hårdt og fandt det vigtigt at gøre op med. I denne forbindelse er det også værd at bemærke, at Withs »yndlingsaversion« P. Munch sad i Foreningen Nordens repræsentantskab. Det samme gjorde den radikale indenrigsminister Bertel Dahlgaard,³⁵ med hvem With også førte en voldsom debat om forsvarspolitikken og det nordiske samarbejde.³⁶

Det Frie Nordts og Foreningen Nordens uenigheder om, hvilken nordisk linje der skulle føres, synes altså at afspejle en brydning mellem to vidt forskellige opfattelser af, hvad det nordiske samarbejde skulle bruges til: en konservativ og en radikal-socialdemokratisk. Brydningen mellem disse to opfattelser viste sig også i den interne debat i Foreningen Norden.³⁷

Den første gang, hvor der på et møde i Foreningen Nordens styrelse blev udtrykt et ønske om, at foreningen skulle ophøre med kun at diskutere et nordisk kulturelt samarbejde og begynde på også at gå ind for et nordisk politisk samarbejde, var den 18. december 1942. Her foreslog Franz Wendt, at man gjorde Foreningen Nordens program mere politisk.³⁸

Spørgsmålet om en ændring af foreningens formålsparagraf blev atter sat på dagsordenen ved et møde i foreningens agitationsudvalg den 19. februar 1943.³⁹ Her blev der også blandt andet fremsat forslag om »...et

34. Man må dog tage det forbehold, at de af personerne, der ikke længere var aktive i politik på dette tidspunkt, evt. kan have skiftet politisk standpunkt, efter at de var ophørt med det aktive partipolitiske arbejde. Dette må dog anses for temmelig usandsynligt.

35. FNA pk. II,15, fortegnelser over repræsentantskabets medlemmer i 1942 og 1943.

36. Se f.eks. *Det Frie Nord* 1942, nr. 3, s. 3.

37. FNA pk. II,15, læg: »Foreningen Nordens styrelsesmøder 1941-47«, referater af styrelsesmøder i perioden 1942-45.

38. FNA pk. I,5, læg: »Styrelsen 1942«, referat af styrelsesmøde 18. december 1942, s. 5.

39. FNA, pk. I,5, læg: »Styrelsen 1943«, referat af møde i Foreningen Nordens agitationsudvalg 19. februar 1943.

Samarbejde med »Det Frie Nord« om denne Forenings Program eller en Præcisering af, at »Norden«s Program laa paa samme Linie som »Det Frie Nord«s...«. Referatet fra mødet røber desværre ikke, hvem der fremsatte forslaget; men flere formuleringer i referatet tyder på, at idéen om at slå ind på en mere politisk og sikkerhedspolitisk linje havde støtte fra mere end blot en enkelt person i det seks mand store udvalg.

På styrelsesmødet den 30. marts 1943 diskuteredes spørgsmålet atter,⁴⁰ og her kan der sættes navne på nogle af de styrelsesmedlemmer, der gik ind for, at foreningen skulle være mere politisk/sikkerhedspolitisk orienteret. Det gjaldt i hvert fald skoledirektør Thorkild Jensen, professor L.L. Hammerich og til dels direktør, dr.phil. Hilmar Ødum. Både Thorkild Jensen og L.L. Hammerich talte i denne forbindelse også for en tilknytning til eller et samarbejde med Det Frie Nord.

På baggrund af ovenstående analyse af Foreningen Norden og Det Frie Nord og de to foreningers synspunkter og deres »politiske profil«, er det ikke overraskende, at den fremtrædende radikale politiker, indenrigsminister og gruppeformand Jørgen Jørgensen var ét af de styrelsesmedlemmer, der på mødet talte imod forslaget om et samarbejde med Det Frie Nord.

På det følgende styrelsesmøde, den 13. maj 1943,⁴¹ talte blandt andet L.L. Hammerich atter for et nærmere samarbejde med Det Frie Nord. På dette møde udtryktes der imidlertid modstand mod et sådant samarbejde fra en række fremtrædende radikale og socialdemokratiske politikere i styrelsen: C.V. Bramsnæs, Christian Christiansen, der var folketingsmedlem for Socialdemokratiet, og Jørgen Jørgensen. Det er således tydeligt, at det i høj grad var en radikal-socialdemokratisk »blok« inden for foreningen, der var imod Det Frie Nord og denne forenings idéer.

Det er karakteristisk for de store modsætninger, der var mellem Det Frie Nord og Det Radikale Venstre, at Jørgen Jørgensen var den, der på styrelsesmødet tog skarpest afstand fra et samarbejde med Det Frie Nord. Han sagde på mødet direkte, at »...Samarbejde med Det Frie Nord vilde være ødelæggende for »Norden«...«. Denne formulering var langt voldsommere end de formuleringer, som Bramsnæs og Christian Christiansen anvendte. Af de øvrige mødedeltagere, der udtalte sig om forholdet til Det Frie Nord, var bankdirektør Olaf Hedegaard modstander af et samarbejde med denne forening, medens borgmester i Store Heddinge J.P. Jensen-Stevns fra Venstre nærmest indtog et mellemstandpunkt.

40. Ibid., referat af styrelsesmøde 30. marts 1943.

41. Ibid., referat af styrelsesmøde 13. maj 1943.

Foreningen Nordens formand i hele perioden fra 1939 til 1960 var nationalbankdirektør C.V. Bramsnæs, der spillede en uhyre vigtig rolle i udformningen af foreningens politik. På styrelsesmøderne var han dygtig til at få sine egne synspunkter igennem, også i de tilfælde, hvor der var modstand imod dem fra andre medlemmer af styrelsen. Billedet her er fra 1946. (Foto: Polfoto).

Selv om der var stor modstand fra dele af Foreningen Nordens styrelse mod et samarbejde med Det Frie Nord, bevægede Foreningen Norden sig alligevel i løbet af 1943 i retning af et mere politisk program. I en tale i Nykøbing Falster den 15. april 1943 slog C.V. Bramsnæs for første gang til lyd for et forsvarspolitisk samarbejde mellem de nordiske lande.⁴² Den 20. maj vedtog Foreningen Nordens repræsentantskab en resolution, hvori det blandt andet hed, at man gik ind for et nærmere nordisk samarbejde på »det udenrigspolitiske, det erhvervsøkonomiske og det forsvarsmæssige Omraade«.⁴³ I løbet af sommeren udtalte en række af foreningens personer sig i tilsvarende vendinger.⁴⁴

Bramsnæs personligt var i foråret 1943 ikke begejstret for tanken om at inddrage det forsvars- og udenrigspolitiske samarbejde som målsætninger for foreningens arbejde.⁴⁵ Men han har på dette tidspunkt sikkert oplevet et meget stort pres fra kræfter, som fandtes inden for Foreningen Norden

42. Talen er refereret i *Norden*, nr. 7, juni 1943, s. 3.

43. FNA pk. II,15, referat af repræsentantskabsmøde 20. maj 1943.

44. Artikler i *Norden*; nr. 7, juni 1943; nr. 8, august 1943; nr. 9, oktober 1943.

45. FNA pk. I,5, læg: »Styrelsen 1943«, referat af møde i Foreningen Nordens agitationsudvalg 19. februar 1943; referat af styrelsesmøde 30. marts 1943; referat af styrelsesmøde 13. maj 1943.

og inden for hans eget parti Socialdemokratiet, og som gik ind for en mere politisk/sikkerhedspolitisk orienteret nordpolitik. I andre situationer veg Bramsnæs ikke tilbage for at optræde meget enerådende inden for foreningen.⁴⁶ Repræsentantskabets resolution i maj 1943 og udtalelserne fra en række ledende Foreningen Norden-folk i sommerens løb tyder da også på, at den politiske/sikkerhedspolitiske linje nu havde temmelig stor opbakning. I sidste halvdel af 1943 tog flere fremtrædende medlemmer af Foreningen Norden endda idéen om Nordens Forenede Stater til sig.⁴⁷

Modsætningen mellem Det Frie Nord og Foreningen Norden drejede sig nu ikke længere om en modsætning mellem en politisk/sikkerhedspolitisk linje og en kulturel linje. Modsætningen drejede sig nu om holdningen til, hvorvidt man skulle begynde arbejdet hen imod et tæt politisk samarbejde, en nordisk union, med etablering af et sikkerhedspolitisk samarbejde eller med etablering af et tæt økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande.

Den gradvise ændring af Foreningen Nordens holdning til det nordiske samarbejde i løbet af perioden fra slutningen af 1942 til efteråret 1943 må ses i nøje sammenhæng med udviklingen i forholdet mellem den tyske besættelsesmagt og den danske stat i den samme periode. Det tidspunkt, hvor man i Foreningen Nordens styrelse begyndte at diskutere, om man evt. skulle gøre foreningens program mere politisk/sikkerhedspolitisk, og om man skulle samarbejde med Det Frie Nord, var tidspunktet lige efter, at den danske regering var blevet omdannet efter et krav fra den tyske udenrigsminister Ribbentrop. Erik Scavenius havde ved denne lejlighed afløst Vilhelm Buhl som dansk statsminister (9. november 1942). Det nyopståede ønske hos en række af medlemmerne af Foreningen Nordens styrelse om en mere politisk/sikkerhedspolitisk linje må nok i høj grad forklares ud fra det mere anspændte forhold, som efterhånden var opstået mellem det officielle Danmark – og den danske befolkning – på den ene side og den tyske besættelsesmagt på den anden side, og som den tysk-»inspirerede« regeringsomdannelse også var et udslag af. Regeringsomdannelsen og omstændighederne i forbindelse hermed medførte desuden, at modstanden mod samarbejdspolitikken voksede yderligere, både i befolkningen generelt og blandt politikere og i andre indflydelsesrige kredse i Danmark.

46. Interview 1; Interview 2. Et andet tegn på pres fra socialdemokratisk side for en kursændring er det tidligere medlem af Københavns borgerrepræsentation, skoledirektør Thorkild Jensens udtalelser på styrelsesmødet 30. marts 1943, FNA pk. I,5, læg: »Styrelsen 1943«, referat af styrelsesmøde 30. marts 1943.

47. Artikler i *Norden*, nr. 7, juni 1943; nr. 8, august 1943; nr. 9, oktober 1943.

På samme måde må fremtrædende Foreningen Norden-medlemmers tilslutning til idéen om et Nordens Forenede Stater i sensommeren og efteråret 1943 ses på baggrund af det yderligere anspændte forhold til den tyske besættelsesmagt, som opstod på dette tidspunkt. Efter en august måned med skærpede tyske krav til den danske regering og strejker over hele Danmark erklærede tyskerne undtagelsestilstand den 29. august 1943, og dagen efter gik regeringen af. Sabotagen accelerede nu yderligere, og tyskerne skærpede kursen på en lang række områder.

Imidlertid var der endnu stærke kræfter inden for Foreningen Nordens styrelse, der var modstandere af et samarbejde med Det Frie Nord. Efter at have iagttaget, at Foreningen Norden i løbet af 1943 havde revideret sit syn på et nordisk politisk samarbejde og et nordisk sikkerhedspolitisk samarbejde, sendte Det Frie Nord den 22. december 1943 et forslag til Foreningen Norden om, at de to foreninger skulle sammenslutes.⁴⁸ I brevet henviste Det Frie Nord særligt til Bramsnæs' nykøbingtale den 15. april og til resolutionen fra Foreningen Nordens repræsentantskab den 20. maj som baggrund for, at man nu formodede, at de to foreninger lå så tæt op ad hinanden holdningsmæssigt, at en sammenslutning ville være mulig.

Men da skrivelsen fra Det Frie Nord blev drøftet på et styrelsesmøde i Foreningen Norden den 22. marts 1944, nåede man frem til, at »... den tilsendte Skrivelse ikke kunde danne Grundlag for en Sammenslutning...«.⁴⁹ Referatet fra styrelsesmødet afslører ikke meget om, hvem der mente hvad om sagen. Det er dog mest sandsynligt, at det fortsat har været (dele af) den tidligere omtalte socialdemokratisk-radikale blok, der har vægret sig ved en tilnærmelse til Det Frie Nord.

Selv om Foreningen Nordens styrelse i marts 1944 afviste, at Foreningen Norden og Det Frie Nord kunne slås sammen, havde Det Frie Nord's henvendelse imidlertid bevirket, at der var blevet etableret en blivende kontakt mellem de to foreninger. Denne kontakt udviklede sig i løbet af sommeren og efteråret 1944 til egentlige forhandlinger om en sammenslutning.⁵⁰ Dette må ses som et udtryk for, at modstanden mod Det Frie Nord blandt socialdemokrater og radikale i Foreningen Nordens hovedstyrelse var aftagende.

En væsentlig del af forklaringen herpå må findes i det stadig mere kri-

48. FNA pk. II,15, læg: »Foreningen Nordens styrelsesmøder 1941-47«, brev fra Det Frie Nord til Foreningen Norden 22. december 1943.

49. Ibid., referat af styrelsesmøde 22. marts 1944.

50. Ibid., referat af styrelsesmøder i 1944.

tiske forhold til den tyske besættelsesmagt. I løbet af 1944 intensiverede modstandsbevægelsen kampen mod tyskerne, og tyskerne svarede igen med en hårdere kurs i forhold til Danmark. Arrestationen af politiet den 19. september 1944 er blot én af de begivenheder, der vidner om den mere og mere konfliktfyldte situation.

Forhandlingerne om en sammenslutning af Foreningen Norden og Det Frie Nord endte som tidligere nævnt med, at foreningerne i efteråret 1945 blev slået sammen til én forening. Visse medlemmer af Foreningen Nordens styrelse fastholdt dog lige til det sidste deres afstandtagen fra Det Frie Nord. Dette gjaldt f.eks. en af den socialdemokratisk-radikale bloks ivrigste repræsentanter, Christian Christiansen. Så sent som på et styrelsesmøde den 28. juni 1945 udtalte han, at Foreningen Norden og Det Frie Nord ikke burde sammenslutes.⁵¹

Foreningen Norden 1945-56

Efter befrielsen videreudviklede man inden for Foreningen Norden de idéer om et nordisk økonomisk samarbejde, et sikkerhedspolitisk samarbejde, en fælles nordisk statsborgerret og et fælles nordisk arbejdsmarked, som man havde drøftet under besættelsen.⁵² Derimod holdt Foreningen Norden meget hurtigt efter befrielsen op med at agitere for idéen om et Nordens Forenede Stater. Dette skete på trods af, at foreningen i de sidste år af krigen, nærmere bestemt fra efteråret 1943, havde tillagt denne idé meget stor betydning.

Den 15. maj 1945 holdt Bramsnæs en tale ved den stort anlagte »Nordens Fest«, som fandt sted i København i forbindelse med »Norden«'s københavnsafdelings oprettelse. Allerede i denne tale, kun ti dage efter befrielsen, nedtonede han kraftigt idéen om, at en ny nordisk statsdannelse skulle være endemålet for det nordiske samarbejde.⁵³ Ikke ét eneste sted i talen finder man en direkte tilkendegivelse af et ønske om en sådan statsdannelse. På intet tidspunkt i talen benyttede Bramsnæs ord som »Nordens Forenede Stater«, »forbundsstat«, »statsdannelse« eller lignende ord. I stedet brugte han en stor del af talen på at redegøre for idéerne om et udvidet samarbejde mellem de nordiske stater på en række konkrete områder: udenrigspolitik, forsvar, økonomi og med hensyn til statsborgerskab.

51. FNA pk. I,6, læg: »Styrelsen 1945-46«, referat af styrelsesmøde 28. juni 1945, s. 6.

52. *Norden*, årg. 1945ff.

53. Talen er refereret i *Norden*, nr. 3, juli 1945, s. 3-4.

Ved »Nordens Fest« talte også formanden for De samvirkende Fagforbund og medlem af Foreningen Nordens hovedbestyrelse Eiler Jensen. Denne anbefalede ligesom Bramsnæs både et udenrigs- og forsvarspolitisk samarbejde og et tæt økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande.⁵⁴ Men heller ikke Eiler Jensen nævnte på noget tidspunkt idéen om et Nordens Forenede Stater. Eiler Jensens tale bekræfter altså indtrykket af, at statsdannelsesstanken, der havde været en af Foreningen Nordens mærkesager i de sidste år af besættelsen, allerede her ti dage efter befrielsen var meget stærkt på vej til at blive forladt.

Dette mønster fortsætter, når man gransker de artikler, som Foreningen Nordens øvrige ledende personer skrev i foreningens medlemsblad i månederne efter befrielsen, og de taler, som de holdt på samme tidspunkt.⁵⁵ Kravet om et Nordens Forenede Stater er brat forsvundet fra alle disse personers tilkendegivelser.

Også Det Frie Nords holdning til Nordens Forenede Stater var i bevægelse i foråret 1945. Den sidste gang nogensinde, hvor der i Det Frie Nords medlemsblad blev slået til lyd for en ny nordisk statsdannelse, var således i majnummeret 1945. Her anbefalede With stadig, at der blev dannet en nordisk forbundsstat; men samtidig var han nu tydeligvis meget opmærksom på, at dette kunne give visse problemer i forhold til omverdenen: »... DET FRIE NORD består ikke af Drømmere. Vi ved meget vel – og det har vi aldrig lagt Skjul paa – at Dannelsen af en nordisk politisk Union vil faa sine Vanskeligheder at overvinde, og at den Verdensopinion, der sigter mod et nyt jordomspændende Sikkerhedssystem, ikke gør disse Vanskeligheder mindre. Men vi ser ingen Modsætning mellem de nordiske og de internationale Samgangsplaner. Ogsaa inden for den store Organisation vil et forenet Norden kunne finde sin Plads, en regional Sammenslutning, som i det mellemfolkelige Samarbejde kan tolke Nordens Mening med een Røst og ikke med fem Røster, og som gennem et stadig mere omfattende Samarbejde kan naa frem til vort endelige Maal: den nordiske Forbundsstat...«.⁵⁶

Dette citat afslører, at With var meget opmærksom på, at planerne om nordisk samarbejde havde vanskelige vilkår på dette tidspunkt. Hovedårsagen til problemerne for det nordiske samarbejde var følgende:⁵⁷

54. Talen er refereret i *Norden*, nr. 3, juli 1945, s. 16.

55. *Norden*, nr. 3, juli 1945; nr. 4, september 1945; nr. 5, november 1945ff.

56. *Det Frie Nord*, nr. 3, maj 1945, s. 3.

57. Thorsten Børring Olesen: »Jagten på et sikkerhedspolitisk ståsted. Socialdemokratiet og holdningerne til sikkerhedspolitikken 1945-1948«, i Birgit Nüchel Thomsen (ed.): *Temaer og brændpunkter i dansk politik efter 1945*, Odense 1994, s. 15-54.

Sovjetunionen var stærk modstander af et sikkerhedspolitisk samarbejde mellem de nordiske lande, idet Sovjetunionen opfattede dette som et forsøg på blokdannelse. En ny nordisk statsdannelse var i endnu højere grad uacceptabel set fra et sovjetisk synspunkt. I tiden efter befrielsen i 1945 tog de danske politikere stort hensyn til den sovjetiske mistro over for et sikkerhedspolitisk og et tæt politisk samarbejde mellem de nordiske lande. Dette skyldtes, at man i Danmark på dette tidspunkt havde flere gode grunde til at være meget forsigtig med at provokere Sovjetunionen.

For det første var Bornholm stadig besat af russiske tropper. For det andet havde Sovjetunionen på grund af Danmarks mangel på modstand i forbindelse med den tyske besættelse i 1940 og den danske samarbejds politik med tyskerne under krigen vist sig ret skeptisk over for Danmarks ønske om at blive optaget i FN, og en nødvendig forudsætning for, at et land kunne blive optaget i FN, var netop, at alle de allierede stormagter, inkl. Sovjetunionen, ville acceptere det pågældende land som medlem. Før Danmark var indtrådt i FN i juni 1945, var det derfor meget vigtigt for de danske politikere ikke at provokere Sovjetunionen med nordiske sikkerhedspolitiske samarbejdsinitiativer. I den første tid efter optagelsen i FN lagde man fra dansk side endvidere stor vægt på at vise, at man levede op til de forpligtelser, som medlemskabet krævede. Forpligtelserne over for FN blev nu af alle de fire gamle partier regnet som det vigtigste grundlag for dansk udenrigspolitik.

Hermed er der fundet en mulig forklaring på, hvorfor både Foreningen Norden og Det Frie Nord umiddelbart efter befrielsen (Det Frie Nord lidt senere end Foreningen Norden) helt holdt op med at agitere for Nordens Forenede Stater. I begge foreninger var man klar over, at planerne om en ny nordisk stat ville skabe alvorlige problemer i forhold til Sovjetunionen og dermed blandt andet forringe muligheden for at gøre FN-medlemskabet til hovedhjørnestenen i dansk udenrigspolitik.

Det gjaldt alle de ledende medlemmer af Foreningen Norden, at de nu ikke længere omtalte statsdannelsesidéen.⁵⁸ Heller ikke i ét eneste af referaterne fra Foreningen Nordens styrelsesmøder i hele 1945 er det omtalt, at nogen på møderne skulle have foreslået, at man nu skulle arbejde for at få etableret en ny nordisk stat.⁵⁹

Foreningen Nordens neddæmpning af arbejdet for det nordiske politiske samarbejde i tiden lige efter befrielsen kom også til udtryk på andre måder. Allerede i sin tale ved »Norden's Fest« i København den 15. maj 1945

58. *Norden*, nr. 3, juli 1945; nr. 4, september 1945; nr. 5, november 1945.

59. FNA pk. I,6, læg: »Styrelsen 1945-46«, referater af styrelsesmøder i 1945.

gjorde Bramsnæs, sikkert blandt andet af hensyn til Sovjetunionens skepsis over for enhver tendens til blokdannelse i Europa, meget ud af udtrykkeligt at understrege, at Norden ikke ønskede at optræde som en blok.⁶⁰ Et andet eksempel findes i forbindelse med, at landsretssagfører Poul Hjerminde i Foreningen Nordens hovedstyrelse den 28. juni 1945 foreslog, at man hurtigt skulle arrangere et uofficielt møde for de ansvarlige politikere, hvor man skulle drøfte, hvilke konkrete nordiske samarbejdsinitiativer man skulle tage i den kommende tid.⁶¹ Både Christian Christiansen, Holger Andersen og til dels Bramsnæs udtalte sig imidlertid imod dette forslag, og referatet fra mødet nævner ingen andre end Hjerminde selv, der udtalte sig for forslaget. Det foreslåede politikermøde blev da heller aldrig til noget.⁶² Hensynet til Sovjetunionen har nok spillet ind her.

I den første tid efter, at Foreningen Norden og Det Frie Nord var blevet sluttet sammen, var der visse holdningsmæssige forskelle mellem tidligere medlemmer af Det Frie Nord og »oprindelige« medlemmer af Foreningen Norden.⁶³ De tidligere medlemmer af Det Frie Nord var generelt mere utålmodige end »de gamle« Foreningen Norden-medlemmer efter en udvidelse af det politiske samarbejde i Norden. Specielt nærede de tidligere medlemmer af Det Frie Nord en større interesse end de gamle Foreningen Norden-medlemmer for en udvidelse af det sikkerhedspolitiske samarbejde.⁶⁴

I flere år efter krigen kan man også tale om, at der fandtes en særlig »socialdemokratisk linje« inden for Foreningen Norden. En række fremtrædende socialdemokratiske medlemmer af foreningens styrelse ønskede, at det statslige nordiske samarbejde først og fremmest skulle tage udgangspunkt i et økonomisk samarbejde. De udviste ikke den samme grad af begejstring, når det gjaldt spørgsmålet om et nordisk sikkerhedspolitisk samarbejde.⁶⁵ Dette gjaldt f.eks. Bramsnæs, Christian Christiansen og Eiler Jensen.⁶⁶

60. Se note 53.

61. FNA pk. I.6, læg: »Styrelsen 1945-46«, referat af styrelsesmøde 28. juni 1945, s. 4-5.

62. Ibid., referat af formandens beretning ved forretningsudvalgsmødet i Foreningen Norden 27. maj 1946

63. FNA pk. I.6, I.7, referater af forskellige styrelsesmøder i Foreningen Norden i sidste halvdel af 1940'erne.

64. Se f.eks. FNA pk. I.6, referat af styrelsesmødet 22. marts 1946.

65. Artikler og referater af taler i *Norden*, årg. 1945ff.

66. Der var dog gradforskelle mellem f.eks. de tre nævnte personers holdning til et nordisk sikkerhedspolitisk samarbejde. Bramsnæs og Eiler Jensen var tilhængere af et sådant, mens Christian Christiansen var mere skeptisk. Fælles for dem alle tre var imidlertid, at de udviste en langt større interesse for et udvidet nordisk økonomisk samarbejde end for et nordisk sikkerhedspolitisk samarbejde.

Denne særlige socialdemokratiske linje havde, som det vil være fremgået tidligere, også haft betydning inden for Foreningen Norden under krigen. Det ser altså ikke ud til, at krigen på den måde kom til at betyde et grundlæggende brud med hensyn til socialdemokraternes og arbejderbevægelsens holdning til det nordiske samarbejde. Dette er i god overensstemmelse med den kontinuitet, som kan konstateres i Socialdemokratiets holdning til forsvarspolitikken, når man sammenligner perioden før 1939 med perioden efter 1945.⁶⁷ Der skete ikke noget brud inden for den socialdemokratiske fløj af Foreningen Norden i løbet af besættelsestiden på den måde, at man nu fik en generelt mere forsvarspositiv holdning.

Foreningen Norden beskæftigede sig stort set ikke med spørgsmålet om et nordisk forsvarsforbund i tiden lige inden og mens de officielle forhandlinger herom stod på i 1948-49.⁶⁸ Derimod fortsatte man fra Foreningens Nordens side i høj grad med at diskutere spørgsmålet om et tæt økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande.⁶⁹ I 1947 besluttede de nordiske regeringer med undtagelse af den finske at nedsætte et fællesnordisk udvalg, der skulle undersøge mulighederne for et nærmere økonomisk samarbejde, herunder en nordisk toldunion.⁷⁰ I 1948 begyndte udvalget sit arbejde. Den danske Forening Nordens formand, nationalbankdirektør Bramsnæs, valgtes til dets formand. I 1950 afgav udvalget en foreløbig og i 1954 sin endelige rapport, hvorefter der på politisk plan forhandlede videre om det økonomiske samarbejdsspørgsmål.

Når de forskellige ledende personer inden for Foreningen Norden talte for etableringen af en nordisk toldunion, var de hovedargumenter, som de fremførte, følgende:⁷¹

En nordisk toldunion ville give mulighed for en højere grad af specialisering i produktionen i de nordiske lande, der ellers i vid udstrækning konkurrerede, fordi de producerede de samme varer. Toldunionen ville give en række stordriftsfordele, og den ville give et stort hjemmemarked, hvilket også ville forbedre de nordiske landes muligheder for eksport til

67. Kontinuiteten i Socialdemokratiets holdning til forsvarspolitikken er påvist i Borring Olesen 1994.

68. *Norden*, årg. 1947-1949; Interview I. Mange er referaterne fra styrelsesmøderne i årene 1948-49 findes ikke på deres plads i FNA.

69. Se f.eks. *Norden*, årg. 1945ff.

70. Det følgende er baseret på Johnny Laursen: »Fra nordisk Fællesmarked til Helsingfors Konvention – nordisk økonomisk samarbejde, 1945-62«, *Den jyske Historiker*, nr. 69-70, 1994, s. 179-200; Frantz Wendt: *Nogle resultater af nordisk samarbejde gennem 15 år*, København 1960, s. 19.

71. Artikler i *Norden*, årg. 1941-1956.

ikke-nordiske lande. Formålet med toldunionen var derimod ikke, at Norden som en økonomisk enhed skulle blive selvforsynende og holde op med at handle med lande uden for Norden. Dette var slet ikke muligt, eftersom de nordiske lande netop i høj grad producerede den samme slags varer, medens der var andre varetyper, som ingen af dem producerede.

Den væsentligste årsag til ønsket om et nordisk økonomisk samarbejde var således, at man regnede med, at et sådant samarbejde ville være en økonomisk fordel for Danmark som helhed. Dette er vel også baggrunden for, at der var så bred politisk opbakning til idéen. Det forekommer ikke i ét eneste af referaterne fra de hovedstyrelsesmøder, hvor spørgsmålet om det nordiske fællesmarked blev diskuteret, at nogen på disse møder skulle have udtalt sig mod idéen om fællesmarkedet.⁷²

Imidlertid synes der også at have været nogle indenrigspolitiske årsager til de forskellige politikeres ønske om et nærmere økonomisk samarbejde mellem de nordiske lande. Når man betragter de udtalelser om de nordiske fællesmarkedsplaner, som de forskellige medlemmer af Foreningen Nordens hovedstyrelse fremkom med i Foreningen Nordens medlemsblad, er det helt tydeligt, at nogle af de socialdemokratiske medlemmer af hovedstyrelsen havde et perspektiv med i deres positive bedømmelse af fællesmarkedsplanerne, som de øvrige medlemmer af hovedstyrelsen ikke havde. Socialdemokraterne så nemlig i det nordiske fællesmarked en mulighed for at fremme særlige socialdemokratiske idéer, dvs. »trække samfundet i en mere socialdemokratisk retning«. F.eks. fremgår det af Bramsnæs' udtalelser, at han ønskede at bruge det nordiske fællesmarked til at fremme en socialdemokratisk mærkesag som bekæmpelse af arbejdsløsheden.⁷³ Bevidstheden om, at Socialdemokratierne stod stærkt i både Norge og Sverige, har sikkert styrket Bramsnæs' formodning om, at det således ville kunne lade sig gøre at benytte det nordiske samarbejde til at fremme socialdemokratiske mærkesager i Danmark.

Tilsvarende udtalelser som Bramsnæs' finder man ikke hos de fremtrædende borgerlige politikere, der var med i Foreningen Nordens ledelse, f.eks. venstremændene Thorkil Kristensen og Erik Eriksen, når disse i Foreningen Nordens medlemsblad udtalte sig om det nordiske fællesmarked.⁷⁴ Her lagde de først og fremmest vægt på de rent udenrigsøkonomiske fordele, som Danmark kunne have af at være medlem af et nordisk økonomisk fællesskab.

72. FNA pk. I,6, I,7, referater af styrelsesmøder i årene 1945-1956.

73. *Norden*, nr. 3, september 1954, s. 12.

74. *Norden*, årg. 1945-1956.

I midten af 1950'erne løb drøftelserne om oprettelsen af et nordisk fællesmarked ind i alvorlige vanskeligheder. Norge viste sig at være temmelig skeptisk over for planerne om et nordisk fællesmarked. I denne situation foreslog Bramsnæs i Foreningen Nordens hovedstyrelse i februar 1956, at Foreningen Norden skulle nedtone sin agitation for det nordiske fællesmarked.⁷⁵ I stedet skulle man ifølge Bramsnæs øge agitationen for en fri næringsret i Norden og for en fælles nordisk kulturfond. Bramsnæs' forslag må betragtes som et forsøg på at forhindre, at problemerne i forbindelse med de nordiske fællesmarkedsforhandlinger skulle skade forholdet mellem de nordiske lande og dermed mulighederne for nordisk samarbejde inden for alle andre områder af samfundslivet. Bramsnæs' forslag om at lægge større vægt på det kulturelle samarbejde og lidt mindre vægt på det økonomiske samarbejde kan ses som udtryk for en imødegåelse af de holdninger til det nordiske samarbejde, som var dominerende blandt norske politikere og inden for den norske Foreningen Norden. Det gjaldt nemlig generelt i denne periode, såvel inden for norske politikerkrede som inden for den norske Foreningen Norden, at man var meget ivrige fortalere for forskellige former for kulturelt samarbejde mellem de nordiske lande, medens man i langt højere grad, end det var tilfældet i de tilsvarende kredse i Sverige og Danmark, var skeptisk indstillet over for visse forslag om et tæt politisk og økonomisk samarbejde.⁷⁶

Bramsnæs' forslag om at nedtone kampagnen for det nordiske fællesmarked mødte massiv modstand fra flere medlemmer af Foreningen Nordens hovedstyrelse.⁷⁷ Det gjaldt først og fremmest Einar P. Foss, Erik Trock-Jansen, Sigurd Christensen og Chr. H. Olesen. Det er karakteristisk, at de personer, der protesterede mod Bramsnæs' forslag, i høj grad var betydningsfulde repræsentanter for dansk industri (Foss, Trock-Jansen og Olesen). Industrien var det erhverv, der ville opnå de største fordele ved oprettelsen af et nordisk fællesmarked. Modstanden fra industrifolkene bevirkede, at man besluttede, at spørgsmålet om det nordiske fællesmarked stadig skulle have en vigtig plads i Foreningen Nordens arbejde og agitation.⁷⁸

75. FNA pk. I.7, læg: »Styrelsen 1956«, referat af styrelsesmødet 27. februar 1956.

76. Se f.eks. referaterne fra delegeretmøderne for foreningerne Norden i perioden 1945-60, i FNA.

77. FNA pk. I.7, læg: »Styrelsen 1956«, referat af styrelsesmøde 27. februar 1956.

78. Ibid.

Foreningen Norden 1956-60

I 1956/57 kom der en helt ny dimension ind i den officielle politiske diskussion om et nordisk økonomisk samarbejde. Planerne om oprettelsen af et europæisk fællesmarked («De Seks») bevirkede nemlig, at spørgsmålet om et nordisk økonomisk samarbejde nu hele tiden blev drøftet i relation til spørgsmålet om europæisk økonomisk integration.

Den første gang, spørgsmålet om de europæiske markedsplaner blev rejst på et møde i Foreningen Nordens hovedstyrelse, var den 4. marts 1957.⁷⁹ Diskussionen om europæisk økonomisk samarbejde i forhold til nordisk økonomisk samarbejde figurerede ikke som et selvstændigt punkt på mødets dagsorden; men under det sidste punkt, »eventuelt«, fremførte Poul Hjermind, at hovedstyrelsen burde tage samlet stilling til spørgsmålet. I sit svar på Hjermins anmodning om, at styrelsen skulle tage stilling til de europæiske markedsplaner, viste Bramsnæs sig temmelig afvisende over for idéen om en sådan stillingtagen.

Bramsnæs' holdning til de økonomiske samarbejdsbestræbelser afspejlede den holdning, der på dette tidspunkt fandtes inden for de ledende kredse af Socialdemokratiet.⁸⁰ Bramsnæs ønskede at vente med at tage stilling, til det var mere klart, hvad udgangen blev på de igangværende forhandlinger mellem landene om etableringen af et bredt europæisk frihandelsområde, der skulle omfatte både De Seks, Storbritannien og de skandinaviske lande. Han foretrak det nordiske samarbejde inden for det brede europæiske frihandelsområde; men han ønskede åbenbart også, at man skulle »holde alle døre åbne«, også for at Danmark evt. kunne tilslutte sig det europæiske fællesmarked, hvis tingene udviklede sig sådan, at dette skulle vise sig at være den eneste eller bedste mulighed.

Bramsnæs' skepsis over for forslaget om, at Foreningen Nordens hovedstyrelse skulle tage samlet stilling til spørgsmålet om de europæiske markedsplaner, kan altså for en del forklares ud fra en afventende holdning hos Bramsnæs til hele spørgsmålet om det økonomiske samarbejde. En anden grund kan meget vel have været, at Bramsnæs frygtede, at en diskussion in-

79. Ibid., referat af styrelsesmøde 4. marts 1957.

80. Om de socialdemokratiske ledede regeringers, Socialdemokratiets og de øvrige partiers holdning til de nordiske og europæiske økonomiske samarbejdsplaner 1956-60 se Borring Olesen og Laursen 1994; Sørensen 1994; Johnny Laursen: »Mellem fællesmarkedet og frihandelszonen. Dansk markedspolitik 1956-58«, i Birgit Nüchel Thomsen (ed.): *The Odd Man Out? Danmark og den Europæiske integration 1948-1992*, Odense 1993, s. 65-87; Birgit Nüchel Thomsen: »Danmarks vej til Europa. Det politiske forløb 1957-1961«, i samme værk, s. 105-134.

den for Foreningen Nordens hovedstyrelse om de europæiske økonomiske integrationsplaner og et krav om, at hovedstyrelsen skulle tage en samlet stilling til spørgsmålet, kunne medføre splittelse inden for hovedstyrelsen.

Der var på dette tidspunkt langt fra enighed blandt de fire gamle partier i spørgsmålet om den europæiske økonomiske integration.⁸¹ Venstre var efterhånden meget positiv over for tanken om, at Danmark skulle tilslutte sig det europæiske fællesmarked. På dette tidspunkt – i det tidlige forår 1957 – fremstod også Det Konservative Folkeparti som forholdsvis positivt over for tanken, idet dog dele af partiet og vigtige kræfter inden for industrien var skeptiske. Heroverfor stod Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre, der hellere så et nordisk fællesmarked inden for et bredt europæisk frihandelsområde.

Hvis man inden for Foreningen Nordens hovedstyrelse begyndte at diskutere de europæiske økonomiske integrationsplaner med henblik på, at hovedstyrelsen skulle tage en samlet stilling hertil, kunne man altså risikere, at der i hovedstyrelsen ville fremkomme en splittelse efter de politiske skillelinjer. En sådan splittelse ville være noget af det mest katastrofale, der kunne overgå Foreningen Norden. Den ville gøre det vanskeligere for foreningen at opretholde sin position som en forening, som alle, uanset partifarve, lyttede til, når den udtalte sig om nordiske spørgsmål. Desuden ville en sådan splittelse gøre hovedstyrelsen mere eller mindre handlingslammet og svække foreningens gennemslagskraft.

Først på et styrelsesmøde den 16. september 1957 fik man en længerevarende drøftelse af spørgsmålet om det europæiske økonomiske samarbejde i forhold til det nordiske økonomiske samarbejde.⁸² Bramsnæs' udtalelser ved denne lejlighed viser, at han stadig ikke ønskede, at styrelsen skulle forsøge at tage samlet stilling til planerne om det europæiske økonomiske samarbejde. Om sin personlige holdning til spørgsmålet udtalte han sig meget forsigtigt. Han sørgede behændigt for ikke at udelukke, at det på et tidspunkt evt. kunne vise sig at være den bedste løsning, at Danmark tilsluttede sig det europæiske fællesmarked, f.eks. hvis forhandlingerne om det nordiske økonomiske samarbejde og det europæiske frihandelsområde ikke førte til det ønskede resultat. Bramsnæs indtog altså fortsat den samme afventende holdning til spørgsmålet om de nordiske og europæiske økonomiske samarbejdsplaner, som de ledende personer inden for Socialdemokratiet og den socialdemokratiske regering gjorde.

81. Se foregående note.

82. FNA pk. I,8, læg: »Styrelsen 1957«, referat af styrelsesmøde 16. september 1957.

Det fremgår af referatet fra styrelsesmødet den 16. september 1957, at Bramsnæs ikke var den eneste i Foreningen Nordens styrelse, der på dette tidspunkt mente, at styrelsen ikke burde forsøge at tage samlet stilling til planerne om den europæiske økonomiske integration. For dette synspunkt udtalte sig også Erik Trock-Jansen og Frantz Wendt, som i 1953 var gået fra posten som direktør for Foreningen Norden til stillingen som generalsekretær for Nordisk Råds danske delegation, men som stadig var medlem af Foreningen Nordens styrelse.

Det var ikke, fordi Trock-Jansen frygtede en splittelse inden for Foreningen Norden, at han frarådede, at foreningen skulle tage stilling, men udelukkende, fordi han personligt havde en afventende holdning til markedsspørgsmålet og ikke ønskede at »lukke døren« for nogen af de europæiske eller nordiske løsninger. Han udtalte, at Foreningen Norden ikke burde udtale sig for ikke derved at komme til at »slå noget i stykker«.

Andre af de personer, der udtalte sig på styrelsesmødet, fremførte, at man i Foreningen Norden burde diskutere de europæiske markedsplaner og tage stilling til dem. I flere tilfælde blev det fremført som et argument, at græsrodderne forventede og ønskede, at man skulle diskutere spørgsmålet i foreningen. Sådanne udtalelser blev fremsat af lektor Svend Jakobsen fra Vejle, konsul Sigurd Christensen fra Herning og Glostrups kommunaldirektør Johannes Christiansen.

Det er karakteristisk, at det blandt andet var to af de personer, der havde de mest fremtrædende poster og altså det største ansvar i forbindelse med arbejdet for den nordiske sag (foreningens formand Bramsnæs og den tidligere direktør for foreningen Wendt), der ikke ønskede, at foreningen skulle tage en samlet stilling til spørgsmålet om de europæiske markedsplaner.

Det er i øvrigt meget betegnende for denne tids diskussion om det økonomiske samarbejde, at ikke ét eneste medlem af styrelsen ved dette møde i en forening, hvis formål var at fremme det nordiske samarbejde, erklærede, at det nordiske samarbejde skulle gå i stedet for et europæisk samarbejde, eller at han var imod dansk medlemskab af det europæiske fællesmarked. På dette tidspunkt ønskede de færreste, selv inden for en nordistisk forening som Foreningen Norden, et isoleret nordisk samarbejde. Danmark havde vigtige økonomiske bånd til både Norden og det øvrige Vesteuropa. Mange ønskede derfor et europæisk samarbejde ved siden af det nordiske samarbejde. Som Bikubens direktør Jens Toftegaard meget rammende udtrykte det på mødet: »... man burde fremhæve, at der ikke forelå et »enten eller« men at der kunne være tale om et »både og«, altså et nordisk praktisk samarbejde indenfor de større planers område...«.

Ved et styrelsesmøde den 16. december 1957 diskuterede man atter spørgsmålet om den europæiske økonomiske integration i forhold til det nordiske økonomiske samarbejde.⁸³ Det var altså nu, trods modstand fra blandt andet Bramsnæs, for alvor lykkedes de styrelsesmedlemmer, der havde ønsket en diskussion af de europæiske markedsplaner, at få sat den europæiske integration på dagsordenen ved styrelsesmøderne. Til gengæld udtalte stadig flere styrelsesmedlemmer sig for, da man drøftede spørgsmålet på styrelsesmødet, at Foreningen Norden ikke skulle tage samlet stilling til de europæiske fællesmarkedsplaner. Det gjaldt f.eks. den fremtrædende konservative politiker Ole Bjørn Kraft.

Styrelsesmødet i Foreningen Norden den 24. februar 1958 afspejlede, hvordan fronterne inden for debatten i Danmark om de forskellige planer om økonomisk samarbejde nu var ved at være trukket skarpere op.⁸⁴ Nu udtalte flere af styrelsesmedlemmerne sig mere direkte og tydeligt om deres holdning til den europæiske økonomiske integration i forhold til det nordiske økonomiske samarbejde, end de havde gjort ved de tidligere styrelsesmøder.

Såvel Bramsnæs som en anden fremtrædende socialdemokrat inden for foreningen, Christian Christiansen, gav således udtryk for en temmelig EF-skeptisk holdning. Bramsnæs var dog stadig meget bevidst om, at et forsøg på at opnå en samlet stillingtagen fra styrelsens side til de europæiske markedsplaner sikkert ville medføre svære brydninger inden for styrelsen. Han var derfor stadig modstander af, at styrelsen skulle forsøge at nå frem til en fælles holdning. Gennem det meste af 1958 lykkedes det da også for Bramsnæs og de andre modstandere af et forsøg på en samlet stillingtagen til de europæiske markedsplaner at holde dette emne uden for styrelsesmødernes dagsorden.⁸⁵

Den 14. november 1958 brød forhandlingerne om et bredt europæisk frihandelsområde sammen. Kort efter tog Storbritannien initiativ til drøftelser om oprettelse af et europæisk frihandelsområde af stater, der ikke var medlemmer af EF. Tanken fra britisk side var, at Storbritannien og Skandinavien skulle udgøre kernen i dette »ydre« frihandelsområde. Dette ændrede forudsætningerne for diskussionen om fællesmarkedsplanerne. De danske nordister oplevede snart, at spørgsmålet om nordisk og europæisk samarbejde ikke længere var et »både og«. Nu blev det i højere grad et »enten eller«.

83. FNA pk. I,8, læg: »Styrelsen 1957«, referat af styrelsesmøde 16. december 1957.

84. FNA pk. I,8, læg: »Styrelsen 1958«, referat af styrelsesmøde 24. februar 1958.

85. FNA pk. I,8, læg: »Styrelsen 1958«, referater fra styrelsesmøderne i 1958.

På et styrelsesmøde i Foreningen Norden den 24. november 1958 foreslog Poul Hjermind, at man i hovedstyrelsen drøftede, hvordan Foreningen Norden skulle stille sig til hele situationen med hensyn til markedsplanerne, idet han ønskede en særlig drøftelse ved denne eller ved en senere lejlighed.⁸⁶ Flere andre støttede dette synspunkt, således blandt andet Christian Christiansen og Frantz Wendt, der i øvrigt begge gav udtryk for, at de foretrak dannelsen af et nordisk fællesmarked inden for et bredt europæisk frihandelsområde, fremfor at Danmark tilsluttede sig De Seks. Frantz Wendt og Christian Christiansen var således i god overensstemmelse med den linje, som trekantregeringen nu fulgte, hvor man forsøgte, om man ikke kunne få gang i forhandlingerne om det brede frihandelsområde igen.

Presset i hovedstyrelsen for, at Foreningen Norden skulle tage samlet stilling til de europæiske og de nordiske markedsplaner var nu så stort, at Bramsnæs måtte love at sørge for, at der blev lejlighed til at drøfte markedsplanerne i hovedstyrelsen først i det nye år. Trods dette løfte undlod han at sætte markedsspørgsmålet på dagsordenen til det første styrelsesmøde i 1959.⁸⁷ Det tyder på, at Bramsnæs må have vurderet risikoen for en splittelse af hovedstyrelsen på markedsspørgsmålet som temmelig stor.

Bramsnæs blev imidlertid nødt til at bøje sig, og spørgsmålet om markedsplanerne blev føjet på dagsordenen, inden mødet blev holdt den 9. februar 1959.⁸⁸ På mødet fremførte enkelte styrelsesmedlemmer deres holdning til de forskellige markedsplaner.⁸⁹ Det gjaldt f.eks. Christian Christiansen, der fortsatte med, dog nu mere indirekte end tidligere, at tage afstand fra idéen om et dansk EF-medlemskab og at tale for løsningen med et nordisk fællesmarked inden for et bredt europæisk frihandelsområde.

Det, der frem for alt prægede mødet, var imidlertid, at en stor del af styrelsens medlemmer nu åbenbart var nået til den erkendelse, at styrelsen ikke skulle forsøge at nå frem til en samlet stillingtagen til spørgsmålet om de europæiske markedsplaner. Både foreningens formand og næstformand (Bramsnæs og Hedegaard), fhv. justitsminister Helga Pedersen fra Venstre, skoleinspektør H. Benthin, Sigurd Christensen og selv Poul Hjermind, der havde været så ivrig efter at få markedsspørgsmålet drøftet i hovedstyrelsen, anbefalede på dette møde, at hovedstyrelsen ikke skulle tage samlet stilling til dette spørgsmål.

86. FNA pk. I,8, læg: »Styrelsen 1958«, referat af styrelsesmøde 24. november 1958.

87. FNA pk. I,8, læg: »Styrelsen 1959«, Bramsnæs' indkaldelse 3. januar 1959 til næste styrelsesmøde (med vedlagt dagsorden).

88. Ibid., ny dagsorden til styrelsesmødet, udsendt af Bramsnæs 7. januar 1959.

89. Ibid., referat af styrelsesmøde 9. februar 1959.

Årsagen til disse anbefalinger var tydeligvis først og fremmest frygten for en splittelse af hovedstyrelsen efter de partipolitiske skillelinjer. Frygten kom klart til syne i det memorandum, som styrelsen vedtog efter diskussionen. I memorandummet stod blandt andet: »... Det er ikke foreningen Nordens opgave at tage noget standpunkt til problemer, som kan virke splittende erhvervspolitisk eller partipolitisk...«.⁹⁰

Årsagen til, at så mange medlemmer af Foreningen Nordens styrelse i februar 1959 pludselig anbefalede, at foreningen ikke skulle tage samlet stilling i markedsspørgsmålet, skønt mange tidligere havde presset på for en samlet stillingtagen, må findes i sammenbruddet af forhandlingerne om et bredt europæisk frihandelsområde. Sammenbruddet af disse forhandlinger samt det efterfølgende britiske forslag om oprettelse af et »ydre frihandelsområde« havde tilvejebragt en situation, hvor en evt. tilslutning til nordisk økonomisk samarbejde nu let kunne risikere at betyde, at man ikke også kunne deltage i den europæiske økonomiske integration, og omvendt. Spørgsmålet om de nordiske fællesmarkedsplaner var således i de sidste måneder blevet stærkt politiseret, som følge af, at et »valg af Norden« nu i højere grad end tidligere muligvis ville være ensbetydende med et »fravalg af Europa«.

Med den nye politisering af spørgsmålet om det nordiske økonomiske samarbejde var risikoen for, at der ville opstå en splittelse langs de partipolitiske skillelinjer inden for Foreningen Norden, hvis man forsøgte at tage samlet stilling til markedsspørgsmålet, nu væsentligt forøget. En sådan splittelse ønskede styrelsens medlemmer ikke, og derfor var der så mange, der på styrelsesmødet anbefalede, at Foreningen Norden ikke skulle tage samlet stilling til markedsspørgsmålet. Bramsnæs har desuden sikkert også frygtet en splittelse af socialdemokraterne. I disse år var der internt i Socialdemokratiet en stærkt tiltagende uenighed om integrationspolitikken.

Hovedstyrelsen besluttede, ud over at man ikke skulle tage stilling til de europæiske fællesmarkedsplaner, at man fra nu af også skulle nedtone agitationen for de nordiske fællesmarkedsplaner.⁹¹

90. Ibid., memorandum vedtaget på styrelsesmødet 9. februar 1959.

91. Ibid., referat af styrelsesmøde 9. februar 1959.

Afslutning

I slutningen af 1940'erne og i 1950'erne havde Foreningen Norden en vigtig funktion i forbindelse med arbejdet for øget nordisk samarbejde. Foreningen fungerede både som selvstændig pressionsgruppe og som politisk instrument for ledende politikere, navnlig fra Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre. Foreningen havde imidlertid også en vigtig funktion som politisk diskussionsklub og formidler af en fælles nordisk politik for de fire gamle partier. Her kunne politikerne afprøve deres idéer, inden de fremlagde dem officielt. I debatten inden for Foreningen Norden fandt der således en brydning sted mellem nogle vidt forskellige politiske tilgange til det nordiske samarbejde. På denne måde trådte forskellene i synet på Norden ofte mere tydeligt frem i diskussionerne i Foreningen Norden end i den officielle politiske debat om det nordiske samarbejde.